

ՍՅՈՅՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՅՈՅՆ-ԿԱԼԻՍԹԵՆԵՍԸ (Pseudo-Callisthenes)  
ՎՐԱՐՈՑ ԱՂԵՎՍՄԵՐԻ ՌՈՍՈՒՄԵՆՍԻՐԻԹԻՐԻՆԸ

(Հարսնախոսի)

Յ.

Հայ թարգմանութեան նախնական օրինակը  
յն դարոս, եւ իւր թարգմանիչը:

Տեսանք ըստ վայր որ կալութենայ հայերէն թարգմանութիւնը բաւական յարգ եւ գործածութիւն գտած եւ Հայոց ժով նաեւ նախ քան պեղծուեցալ խնայողութիւնը: Ամենեւ աւելի գործածած գտանք Արծրունայ մասնին մէջ, որով կրցանք փորձարար մը գտնել Հայ բնագրին անաստութեան: Ի հարկէ մեր յիշածներէն զուր՝ պիտի ըլլան ուրիշ զորք մէջ ալ ակնարկութիւններ, որոնք գտնէ զորոս ծանօթ ըլլալը կը ցուցնեն: Այսպէս կրնանք քիչ շատ վաստակութեամբ ըսել՝ որ Սերէոս կառչուցեր է մեր այս Հայ թարգմանութիւնը. վասն զի Հայ թարգմանչին յանելով արտերեւն մին առած է իւր Պատմութեան մէջ, Աշեքսանգր, կ'ըսէ կալութենէս<sup>1</sup>, անցնելով Մարաց աշխարհը՝ մտաւ ի Հայոց, եւ եկաւ Արժանին: Հայ անմիջապէս կը յաւելու Սայ թարգմանիչ թէ եւս Արժանի՝ հասի ի Ծառախաւի լեռնացն Անգղայ քառասոյն յակնալըն Եփրատայ Տաղդակ լեռին Այրարատայ: Ե Տեղայս այսպիսի ճշգրիտ ստորագրութիւն մը չենք գտնիր հնոց ժով<sup>2</sup>. Սայոց քիչ մ'եղան արդէն Սերէոս խորովալ պատերազմաց յիշատակութեան մէջ գրեւ որ Յոյնք՝ նստան որ Ծառախաւի մերձ ի գիւղն՝ որ կալի Անգիլն, ընդ որ անցով էրսն Արժանի: Այս կտորը նախ երուպացի գիտնական մը կալութենայ Սայ թարգմանութիւնէն առնուած գտաւ<sup>3</sup>: Միայն պէտք է միտ դնել որ Սայն Անգիլ կ'անուանէ: նաեւ գաւառն, իսկ Սերէոս՝ գիւղը լոկ, (կը յիշէ անգամ մ'ալ Անգիլ անուոր<sup>4</sup>), եւ որուն հետ միասն է Եղեշէն («գիւղազաղաք մի մեծ՝ որում անուս էր Անգիլ») եւ աւելի եւս՝ Ղազար Փարպեցի<sup>5</sup>, որ կը գրէ թէ՛ «Գայոն հասանէին ի գաւառն որ կրի Ծառախաւ, մերձ ի քերքս ամբը՝ զոր Անգիլն անուանեն ի: Կոնպուլց շատ մանն են Սերէոսի հրովարտակի մը մէջ խոսովայ ընթան գրած խոցեքերը Գարեհի ի առաջին նամակին առ Աշեքսանգր, այնպէս որ կարծես Սերէոս այս վերջնայն համեմատ գունձարած է առաջինը<sup>6</sup>. Սակայն այսպիսի ակնարկութեանց պէտքը չունինք հոս, ուր աւելի վեր ելելով Ե դարու մէջ

զորոս գտած ընդունելութիւնը պիտի քննենք. վասն զի ոչ լոկ ակնարկութիւններ՝ այլ ամբողջ հաստատներ պիտի գտնենք առատութեամբ գործածուած բառ առ բառ կամ նմանողութեամբ: Հոս հարկաւ մեր մտադրութիւնը կը գրաւէ ամենեւ աւելի Մովսէս Խորենացի իւր պատմագրութեամբը: Հետագայով թեանցս այս մասն աւելի հետաքրքրական է այնու՝ որ երեք նպատակի միտ հարցոյն կը հասնինք: Դաեւ այն՝ որ Խորենացուց Պատմութեան ազգիւրներէն մին աւելի լաւ կը նմանանք: Երկրորդ՝ որ երկու ընագրաց հարցատուութիւնը քննելու առիթ կուտենանք. վասն զի եթէ Խորենացուց կուտենին կ'իմանանք Հայ թարգմանութեան օրինակին կնչուէս պահուած ըլլալը, նոյն կերպով Հայ թարգմանութիւնն ալ կը տեսնենք թե ինչպիսի պիտի լայն օրինակաց մէջ սրն աւելի նման է թարգմանութեանս, ուստի եւ որք չէ փոփոխուած: Անշրակաւ երրորդ այն՝ որ այս համեմատութիւնը պիտի առնալորդեն հետեւցնելու թէ ինչք Խորենացի եղած ըլլալ թարգմանիչը զորոս, կնչուէս կը կարծուի սովորաբար:

Արդէն 1836ին բաւական ծանօթ էր Նոր Հայկազնեան Բառագրոց բազմաթիւն հասցընաց թէ ի Խորենացի կը գործածէ զՍայ կալութեանը. եւ ի սկզբան նոյն Բառագրոց՝ յայտնապէս գրեւած է այս ծանօթութիւնը. «Պատմութիւն Աշեքսանգրի Մտեղգունացուց առասպելախոսն, հին թարգմանութեամբ ի լաւնէ. որչ եւ հայերէն հաստատածք կան ի գիրք խորեացոյն, Փարպեցոյն, եւ մանաւանդ Արքախանայն:» Երբեք այս նոյն բառագրոց բաւական թուով նմանութիւններ յիշուած են Խորենացուց կը կալութեանայ. (Հմտ. Աթերայ, Հանգոյց, Յուշակարիկ եւն բառերը): Գերեզման գիտնական Պատմագրութիւնը յիշուած այս կտորներէն ի մանաւորի երկուքն ընդարձակօրէն պարզեց, որպէս զի ցուցնէ թէ արդէն 1837ին տեսած էին Բառագրոցս հեղինակին այս իսխառութիւնները, եւ այս՝ ընդգծել կ'ըլլէ մայրէքթեր գերմանացոյն՝ որպիսի կ'երեւայ, որ նոյն թիւթի մէջ գրած էր՝ թէ Արիփարտեանց անայց ուրիշ որեւիցէ պատճառի՝ լոկ զորոց լեզուէն գտաւելով Ե «կամ» Զ գտաւ մէջ թարգմանուած կը գնէին այս մտաբանք: Անշրակաւ Բառագրոցս յիշածներէն առնուած են Քլնտոլլի<sup>7</sup> քանի մը համեմատութիւնը, որոնց վրայ կ'արժէ աւելի մանրամասն խօսիլ:

Խորենացի իւր Պատմութեան երկրորդ զորոց մէջ Տրապատայ Բազրատուուուց կը կազմենի հարձին զէպերը, Բալարայ Սերէոսի կնչանին այս առիթ ի «ճաղկակալ սկտիզն իբրեւ զինու» գործելը կը յիշէ, եւ կը յաւելու՝ այսպիսի խորհրդատուութիւն մը. «Եւ անդ էր տեսանել Նոր ցոյն Որիտեւս՝ զՊեղեւնայայ գոեղեին ստատակելով, կամ զՂապիթեայցն եւ զԵրուշակապոհայցն կոխան ի վերայ Գերիթեայց հարստեանցն»: Սակայն այս նմանու-

<sup>1</sup> Պատմ. Աշեքս. ԾՐԸ, էջ 89, 90—92. (Յոյնք II, 9.)  
<sup>2</sup> Հմտ. նաեւ Հ. Արիստ. Այրարատ, էջ 512, 518.  
<sup>3</sup> Սերէոս, ի Հերակլ. հրտ. Բ. Գ. ի Պատմ. 1879, Գ. ԳԼ. ԻԵ, էջ 74.  
<sup>4</sup> A. Baumgartner, վերջ յիշու. հաստատն մէջ (ZDMG, 1886, III Heft, S. 504).  
<sup>5</sup> Սերէոս, Գ. ԳԼ. Գ.  
<sup>6</sup> Եղեշէ, Պատմ. Գ. ԳԼ. Կ. Երեւ. 1859, էջ 44, 13, 14.  
<sup>7</sup> Ք. Փարպեցի, Պատմ. Ա. Եր. Եր. 1878, էջ 174, 10—18.  
<sup>8</sup> Սերէոս, Գ. ԳԼ. ԻԿ. Հմտ. Պատմ. Աշեքս. ԾՐԸ:

<sup>1</sup> Կապարտ. էջ 18. «Պատմ. Աշեքս. Հմտ. 1859»  
<sup>2</sup> J. Gildemeister, վերջ յիշու. հաստատն մէջ. (ZDMG, 1886, Heft I, S. 90.)  
<sup>3</sup> Քլնտոլլի, Բ. էջ 36—35, Թիւ 8, 5, (6 եւ 28), 24, 25.  
<sup>4</sup> Խոր. Բ. ԳԼ. ԿԿ, սպ. 1842, էջ 142, 7—10:

Թիւնք քաղաք է խորենացի բառ առ բառ կայտ-  
 թիւնեանն որ կը պատմէ թէ Փրկարանս « զՊղէո՛վ-  
 պարտէ զգուտարն Ատանայի Հարասանաց 7<sup>1</sup> կին  
 առաւ մերժեալով զԱլուսիկագաւ, ինչո՛յնց ժամանակ  
 Լիւսիսա՝ « Երկապառնայի Հացկատակ ծաղաքածու 7  
 անկը՝ անձահ խոջը մ'ընելով՝ բարկացաւ Աշե-  
 ճասնոր եւ սպաննեց զանկիւայ, որով էր եւ Տորը  
 մէջ կուիւ ծագեցաւ կայտիւթ նենու մեմընայէս կը  
 յարեաւ ասոր վրայ, 3 « Եւ էր զէ՛մ յանձրինս տե-  
 սաննել զԱպիւթեայցն եւ զյաւշիպարկայն կուիւս,  
 եւ ի վերայ Պերիթեայ Հարասանացն զեղեցաւ, քանի-  
 ՛ց ոմնայ է նոցանէ ընդ զահայանոցն մտանէին 7  
 եւն եւս: Այս վերջին մասերը չէ աւած խորենացի:

Հոս կարեւորն սյն է՝ որ կայտիթ նենայ այս  
 խոջը լով կայ թարգմանութեան մէջ այսպէս է.  
 եւ որչափ կ'երեւայ թարգմանիչը Հոս քոն եւ  
 յաւելաւածով թարգմանութիւն մ'ըրբ է: Վասն  
 զի նախ Ա ջուռի այս աղբը խոջը. իսկ BC այս-  
 զի նախ. *Ἦν δὲ ἰδὸν Κενταύρων ἱστορίαν. (Էւ  
 ր տեսնելով զԳուշիպարկայն պատմութիւն:)* Բիշ-  
 մ'աւելել նման է V սյնոս՝ որ Որիւրեւտի եւ Լպիւի-  
 թեայց ալ յիշատակութիւն ունի գրեւով. *Prosus  
 ut nihilum de Centaurozum Lapitharumque  
 convivio demutaret: aut quod illi rei sit proxi-  
 mum, procos diceret cum ultore Ulixæ decernere.*  
 Կարծեմք այս կտորը կրնայ, առանձինն իսկ, ցուցե-  
 նել թէ խորենացի գունէ տեսած է Հոյ թարգմա-  
 նութիւնը:

Աւելի մեծ բանաբարութիւն քրած է խորե-  
 նացի զ քրոջ Վր զլուրեք, որ կը պատմէ իւր ծամ-  
 բարդութիւնն յեղիպտոս: Գովելով եղիպտոսի  
 երկերը՝ կը գրէ թէ մէջ այլոց թէ « անձեւագործ  
 պարպտեայ Կեցախի 7 եւ, բայտտորութիւն մը զոր  
 կ'արեւելնեայ աւած է, որ եղիպտոս պատու չըրբ  
 « պարտպս անձեւագործն 7 կը կորէ:՝ Ապա կը  
 նկարագրէ խորենացի Աշեճասնորդա Քաղաքն, ա-  
 նոր ողբերն ու առողջ օղբ եւն: Ասնք անձին փոր-  
 ձով ալ գիտէր խորենացի. բայց նաեւ Հոս չէ ու-  
 ղեծ մեկդի թողուլ կայտիթ նենայ զիբըք, որուն  
 Աշեճասնորդա Քաղաքն վույ գրածները կ'երեւայ  
 թէ շատ հաւան է: Վասն զի անմընայէս կը յարէ  
 Համեմատութիւն մը կայտիթ նենայ յիշածներուն  
 եւ իւր ժամանակ Քաղաքն կրած փոխութիւնայն:  
 Այս կտորը կարեւոր է, զիսն զի մեր առեւել կը զնէ  
 էլ ինչպէս կը նմանի Մովսէս իւր առեւել եղած  
 բնագրին: Գրեմեք այս Համեմատութիւնը յոյ խո-  
 բենացւոյ փոխ առանձնըրը (ոչ միշտ բառ առ բառ)  
 նաորպէր նշանակելով:

<sup>1</sup> Գամ. Աղեքս. ԵՊՁ, էջ 27, 18: Հոս Հ նշանակու  
 է՝ սյոն. որ սյնն աղաւալ է: Ա կըսէ... յոն δὲ Φίλιππον  
 γαμοῖστα τὴν δόδεκην αὐτοῦ Κλειστέαρον, (... զտ. ասոր  
 նոր զՊղէո՛վպարս) Ամենայն Բանասէր կ'առաջարկէ  
 Մի մեր αὐτοῦ (« նորս») բառը սրբարկել. Ἀτάλλου (« Ատ-  
 առազայ»), զոր եւ ունի V սյնուս. Philippum tum in Cleo-  
 patribus nuptias demutantem At talli alieusdam non  
 ignobilis filiae: BC բարբաբիս պլապոս (« ինչ ողբերը  
 Αυσίου (« զտ. ասոր Լիւսիսայ») կորսաւ:»  
<sup>2</sup> Գրէ է. ուր յսնք լով ցելաուսուս (« ծաղաքածու») կըսէ:  
<sup>3</sup> Գամ. Աղեքս. ԵՊՁ, էջ 27, 18—20:  
<sup>4</sup> Ար. 9, էջ 47, 7 եւն:

ՎԱԼՍԻՍԹԻՆԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

(Էջ 41, 32 եւն, 41, 9 եւն, 41, 16—21, 42, 5 եւն.)  
 (Էջ 41, 32—42, 1): « Ի-  
 բոյ ստանէ անցեւոյ նորը  
 Պրոսուսին Գրեւելուտոր Գու-  
 թարթի շտեպտոս յիւրոր  
 դորեւել:՝  
 (Էջ 41, 9): Եւ զհոջ  
 մտային նմա (այսինքն վե-  
 շապին) իրրեւ վելուդիւթ,  
 (Էջ 41, 16—21.) « Աս-  
 տի մինչեւ ցոյժով այս օ-  
 րէնք պահին եւ Աղեքսան-  
 քացին է Գուսի տան է-  
 ճիւթ, զիւրեւթեք թրտա-  
 աննայն դուրիւթ եւ զհոջ  
 մտայնել ստոտանայն զին-  
 նէս: Եւ զպոլսն իրէ Լու-  
 դասոյն:՝ որ ինձով տար-  
 ասնն, էս բարեւո՛ւտ առեւ-  
 ռիւրոյն է:՝  
 (Էջ 41, 24.) « Խնդրէր եւ  
 զԱրտուսն ամանորն ըստ  
 կրեմնի զպարտանայն...  
 շինես քաղաք նշանակու  
 Պորթիսայոյ կղզւոյ...:՝  
 (Էջ 42, 5.) « Բազմապա-  
 տիկզոս մտայնանել (Աս-  
 բապեայ) եւն:՝

Մանրեայ է որ այս կտորը՝ թէ եւ ի զ ցուցնէ  
 խորենացւոյ իւր արբեր նմանելու կերպը բայց ընա-  
 գրայ քննութեան համար մտասը միայն նշանակու-  
 թիւն ունի. զիսն զի փոխառութեանց մեկ մասը լով  
 բառ առ բառ է: Մանրեյ գունէ այս մասերը ճշդիւ  
 միաբան են Հոյ թարգմանութեան շատ չնչին տար-  
 բերութեամբ. եւ որ նշանակուրն է՝ Հոյ թարգ-  
 մանութեան այս կտորեւորն մէջ զարժանած սեպ-  
 Հական ձեւերն ու բառերը ճշդիւ կ'երաշխաւորէ  
 խորենացի:

Քննաբերք խորենացւոյն « Տեճեալ ի նոր

<sup>1</sup> Կշանաւոր է այս ստեղծ, որ բառ առ բառ նոյն  
 է խորենացւոյ Հոս. բայց փոքր նոյն խոջը Հանդիպան է  
 թիւ մը յառաձկ այս (էջ 36, 18 եւն.): եւ ուր թիւ  
 մ'այլապէ թարգմանուած է: « Իրոյ ստեղծ անցեւոյ նախ  
 յարեւելս Պրոսուսին իւր Բարեւորելու Հնդկակատար  
 զազմածմեք զնկապա արբերաւս պատեւել:՝ Այս խո-  
 բին մէջ « յարեւելս չէ Համեմատ ABC բնագրէս եւ խո-  
 բենացւոյ բայց մէս է ինչ ինքնորեւելու զոր գրութեանց  
 է երկրորդ սնակով թարգմանուել. այնն է՝ ի՞նչ ծախու  
 προκοπήται Πλουτώνιος άνάσσει, (... Պրոսուսինս  
 ինչեւել.) խորենացի լուրս բառն. ուստի երկրորդ ստեղծ  
 (էջ 31—32) կարգաւոր է:  
<sup>2</sup> Լկ 4 ունի նման խոջը մը: խորենացւոյ « զի-ց-  
 աշխույց զերգեման յաւելուածը թիւրեւս կայտիթ նենայ  
 (էջ 39, 28) « Գրեցաքքի զերեմանս ի խոջեմ ըստ:՝  
<sup>3</sup> « Ջրեւաւարտս եւն: BC լուրին, այլ լով A  
 Ճշդիւ — է. իսկ V Համեմատին միայն:  
<sup>4</sup> Α. Θουσίλασθαι [δὲ] τοῖς ἀγαθοῖς δαίμοσι τοῖς  
 προνοουμένοις τῶν οἰκίων, (տօ՛հել զից բարեաց եւ ինձով  
 արկուայ սանցն) Յարէ Հորթիք թէ մեր է ընէիք՝  
 « պալտոս րախել Յուն) թէ « պալտոս իրէս, (ՎԱԼՍ) իսկ  
 « լըրտոսայ. եւ Կալ յունին:՝ զից:՝  
<sup>5</sup> Α. Καὶ διασωσῆσι (այսպէս Թեաւորքը. M  
 կ'առաջարկէ διασωσῆσι, զոր կը Հաստատէ Հ) յոն δὲ θηροῦ  
 στοιχειοθα, « Մթերք ընկի յոն բառն է, զոր V կը պար-  
 զարեւէ Πολεταν εχ τριτιοε κρηνοῖ:՝  
<sup>6</sup> Ըստ կայտիթ նենայ « Պորթիսայոյ կղզին էր, որուն  
 վայ զԱշեճասնորդա շինեալ պատանով արեւեցաւ Աշե-  
 ճասնորդի, իսկ պատանանուրն էր Վնին:  
<sup>7</sup> Քննաբերք էջ 37, Թիւ 8, տեսալ է Հայկազնի  
 Բառակցոյն (Հմն. « Հանդիպոյն»)  
<sup>8</sup> խոր. Բ. զլ. էջ 4:

մի՞ն հանդիպոյ չ հանդիպող փախելէլ ի սուրբ փոխ առեալ կը գտնէ կախիթենեայ այս խօսքերն: "Չի կայե՛ն զարեւմ եւ նոր հանդիպ չ հանդիպ փախելէն", Բայց թէ լաւ քննելը՝ կը տեսնենք որ կզիտայուց չէ այս նախադասութիւնն երկու գրոց կրկնուց: Կայիթենեայ նայն տեղը կը պատմէ Գարեհի մեծ պարտութիւնը: Նոյնը կրկնած է խորհնայի երուանդայ վրայ յայտնաբերելով, Տարիակ փոխելով եւ յառելով այնպիսի մասեր ալ՝ որ անհրատեշտ էին պատմութեան Տամար: Այս նշանաւոր տեղն է այսպէս.

ԿԱՆԻՍԹԵՆԻՍ

ԽՈՒՆԵԱՅԻ

(ՃԺՊ, էջ 68, 27—69, 2):  
 "Իսկ Աղէքսանդր...  
 իբր սպառնալիք վաճառեն  
 Տաւանեալ եհաս: Բայց  
 զնոյն ինչն զԴարեհի գե-  
 շէնն սպրեցոյց եւ առ  
 պարտիք թի կայեալ թա-  
 զում է եւ նոր Տանգոս ի  
 Տանգոցէ փայտել: Իս մա-  
 կեանայիցն Տանայս ի  
 կոչմն Գարեհի բանակին,  
 եւ մեջիկեր կըջալ ի վե-  
 րայ կայեանց օժտանալին:  
 Եւ Աղէքսանդր Տաւան է  
 փրանէ Գարեհի էջ եւ ի նմա  
 մտալ բնակեացոյ:"

(Բ. Գ. իւլ, էջ 123, 9—20):  
 "Իսկ երուանդ միջն իւ-  
 ըով բովանդակ սպարազք  
 անցաւ, կըսէ ի խանս  
 կարգեսու ի բանակէն իւրմէ  
 ի քաղաքն իւր, հիմեւ է  
 նոր իս հանդիպ ի հանրաշտ  
 փոխելու... Իս Մարաց զօ-  
 րացն ունեւ, ի իւրեանս  
 դական զդրին, նսմաւ ի  
 Մար զիսկանց բառակին: Իսկ  
 Առաստեանս լեւորեանս-  
 զայ շրջապատեալ առա-  
 գասան ի կայոյ... Եւ էւ  
 ի խորան իւր քաղաքս շտի  
 հիլիս: Եւ է:"

Այս նման տեղերէն տմարե յայտնապէս նշա-  
 նակած էին չէ այլիպէսնան Բառապարց Տաւալքէլը, այլ  
 առանց մանրամասնութեան, բայց միշտ նշանակե-  
 լաւ որ խորհնային նայն խօսքը կամ բառը փոխ առ-  
 ւած է: Ասպիսի կանուրիշ կտորներ ալ, զորոնք ըստ  
 գրչապատշտի տեսած ենք նայն բառապարց մէջ, եւ  
 որոնց Տամար մասնաւոր մտադրութիւնն չեն ըսած  
 նայն Տաւալքէլը: Այսպէս խորհնացոյցն Տրգատայ  
 Տամար ըսելը թէ "յերիվար կամակար արշաւա-  
 կեալ", նմանութիւն է Աղէքսանդրի վարցոյ "զի-  
 մեր ընդ զորս եւ կոմակար ի մի աշտակոյցէ", առու-  
 թեան: Խորհնացոյցն բառը՝ թէ Ապա Տունեայ իշ-  
 կանք "կեստիոյիտղ զարեւոյց արանէն", կը Տամար  
 պատասխանէ Աղէքսանդրի վարցոյ ըսածին թէ "զա-  
 մենեանան անդ բազմապա ի կեստիոյիտղ արար":

Բայցով նմանները յիշենք քանի մ'ուրիշ  
 կտորներ, որոնց Աղէքսանդրի վարցոյ Տեա ինչ կայ  
 ունենալը ինդրական է, նայն բառապարց մէջ "Բա՞ն  
 բաւն: "Ճակատախից՝ նշանակելուն օրինակ կը  
 բերուի այս խօսքը: "Ու ումեք մահկանացուացս  
 յաղելի ճակատագրի... որպէս բաժանեցին...  
 ու վարայի գերմաննել ի բաժնէ: Ու կիցիլիս" թէ այս  
 խօսքն Աղէքսանդրի վարցոյն է՝ երկրպայութեան  
 սակ չի կրնար ձգուել<sup>1</sup>, բայց թէ ինչ կ'իմացուի

Տա՞ "Ոսկիփորիկ, կոչմամբ, արեւոյց որեւիցէ Ոսկի-  
 փորիկ զորց մէջ Կայիթենեայ Տաւան մին է օրի-  
 նակուած, թէ անոր Տեաեւողութեամբ յօրինուած  
 ուրիշ գրութիւն մին է, այս եւ ասոր կից ինդիքը  
 կը մնան անկայն, Նոյնպէս "Պատարակ" բառի օրի-  
 նակ կը բերէ շայկալանն Բառապարց այս խօսքը:  
 "Բանք պատարք զբալ իմաստունն ոչ երկեցոյցա-  
 նեն: Պիտար", Չի կրնար արտաբերուիլ որ Տա՞ ի  
 վկայութիւն ին բերած խօսքը կայ ունի Տա՞բա՞ժեալ  
 Սոթյն-Կայիթենեայ այն խօսքին, զոր Աղէքսան-  
 դրի բերան կը գտն առ Պարոս ուղղուած նամակին  
 մէջ թէ է "ոչ զիս երկեցոյցանն պարտող արարեալ":  
 Բայց ասոր Տամար ալ չենք գտնուի թէ ինչ գրու-  
 թիւն է այն, որմէ բաղած են Բառապարց Տեղիակը  
 յիշեալ ին բերած խօսքը կայ ունի Տա՞բա՞ժեալ  
 (== "Պիտարութիւնք կամ Ոսկիփորիկը) կը նշա-  
 նակեն:

Յիշենք վերջապէս երրորդ խօսք մ'ալ: Ընոց  
 չրով Տամարաւոր գաղան մը կը յիշէ Սոսա-Կա-  
 իթիթենեա Աղէքսանդրու առ Արիտատէլ զրած  
 թի թիին մէջ՝ Այս գաղանին անունն էր 'ՍՏՈՒՄՆՈՒ-  
 ՏՄՐԱՆՈՍ, զոր մեր թարգմանիչը յատուկ ու սեպ-  
 Տական բառով "Սորգմանիչը" թարգմտել է "Սորգ", որը անուն էր  
 Քոնոթիթի: Ար ար ար Տայերեն բառը Տա՞ լոկ առա-  
 ջին անգամ զորմամուտն էր գտնելը. եւ զարձեալ  
 Ա բնադիրը շունի այս յիշատակութիւնը, այլ լոկ  
 V (որ նոյնպէս՝ Օժոտոտյաննս կը կոչէ): Ուստի  
 մեծ եղաւ մեր զարմանքը՝ երբ նոյն բառապարց մէջ այս  
 բառին զիմաց տեսանք այսպիսի կոչում մը: "Այսին  
 ցանկով" ար Տամար Տոյլ զարգացող Քոնոթիթենեայ:  
 Թեոփիլ. ուն. (այսինքն՝ Թեոփիլոսի ծածկ. Կա՞ Տա՞):  
 Գժ բարեալաբար շունեանցով այժմ մասնան այս  
 ասու՞ շներ կրնար այս կէտն աւելի մանրակող  
 քննել, որ անշուշտ բառական լոյս պիտի ասր մեզ  
 իմանալու այս երկու խօսքերուն իրարու նկատմամբ  
 ունեցած կապը: Բայց կարծենք թէ կրնանք օպա-  
 Տովութեամբ ըսել, որ գտնել այս մասից Տոյլ օրինակը՝  
 զոր Ե գտրու թարգմանութիւն կը Տամարին սմանք,  
 անհրատեշտ ասորս ունի Աղէքսանդրի վարցոյ Տոյլ  
 թարգմանութեան Տեա:

Քանի մը ասոր յառե՛ք Քննուներն կարեւոր  
 Տաւան մ'ի լոյս Տարին խորհնացոյց թարգմանու-  
 թեանց լոյս, որոնց մէջ գրուած են, ինչպէս ու-  
 րիշ առթիւ ալ յիշեցինք, քանուովք Տանեա-  
 տութիւնը խորհնացոյց եւ Կայիթենեայ: Այս  
 Տանեալառութեանց իբր ետմէն Տաւան արդէն ցայս  
 վայր յիշեցինք, երեք զիւրաւոր կտորներն ալ՝ որ  
 Երուարց եւ Թեքարց քաղաքը առման մասերն են՝  
 յետայ՝ պիտի տեսնենք ընդարձակագոյնս: Իսկ ձեա-  
 ցելոյ մեծ մասն աւելի լեւորեանցական նկարագրի  
 ունին, այսինքն այնպիսի տեղեր՝ ուր միայն սեպՏա-  
 կան բառը կամ նաեւ ասութիւնը կրկնուած կը  
 գտնուի միւսին մէջ, եւ այլ նման գէպքեր, որոնց

<sup>1</sup> Գամ. Աղէքս. ՃԺՊ, էջ 68, 29:  
<sup>2</sup> Յոյնն է լոկ յεταρογενε (յալդարարար):  
<sup>3</sup> Եւ մակեդոնացի... ի խօսքը լոկ AV ունին:  
<sup>4</sup> Խոր. Բ. Գ. Լ. Տի, էջ 159, 3:  
<sup>5</sup> Գամ. Աղէքս. ԼԲ. էջ 16, 25:  
<sup>6</sup> Խոր. Գ. Գ. Լ. Բ. էջ 220, 7:  
<sup>7</sup> Գամ. Աղէքս. ԵԲ. էջ 28, 16: Ըմմա. Քննուներ,  
 էջ 31, Թի 15:  
<sup>8</sup> Գամ. Աղէքս. ԼԳ. էջ 17, 19—21: Կեկաւանեան  
 կ'ըսէ: "Մտածելով, ուր Աղէքսանդրը ինչ ասի  
 յանկանու. այլ ոչ ինչ եւ ոչ ասիք յանկանացոյցս յա-  
 ինչ հեղուորի: Եւ մանաւանդ ան: Ընդհեր: Եւ նա ասէ,"

Որպիս Բա՞թիթի զիմաց քանի թի. զի գրեալ էր ինչ  
 ինչ որպիս աստուածն կրէ: Եւ ոչ կ'ուրեմ պիտի լի  
 Բա՞թի, այլ զիս աստուածնայի:  
<sup>9</sup> Գամ. Աղէքս. ՄԻԿ. էջ 132, 15:  
<sup>10</sup> Գամ. Աղէքս. ՄԻԿ. էջ 132, 30:  
<sup>11</sup> Է. Գ. Գ. Մասնաւորացան շայկալան թարգմա-  
 նութեանց նախնայց Վ Ըմմա. 1889, էջ 474, 2:  
<sup>12</sup> Քննուներ. Թի 11, 12, 13:

վրայ առվին կը խօսիր: Բայց հոս պետք չենք զանոսանել քանի մը հասար:

Խորհնացոյ քով Աբգարու բարձրութիւ թըշ-  
թեր կան, որոնց ծագումը բաւական անորոշ է:  
Ուրիշ առվին խոսած ենք այս նիւթոյ վրայ, եւ  
անանք որ այս նամակաց ոմանց հիմն է Գարու-  
նայի գիրքը, իսկ այլոց անծանօթ աղբիւր մը: Տե-  
սանք նաեւ որ այն նամակաց մէջ՝ որոնք իբր թէ  
առաջին դարուն գրուած են՝ կան փոխառութիւններ  
Տերտուղիանու գրքերէն, եւ այն՝ Եւսեբեայ միջնոր-  
դութեամբ: Այժմ՝ կրնանք յաւելուլ նաեւ՝ թէ  
ինքն խորհնացի գտնէ ինչ ինչ աեղ՝ մանր փոփոխու-  
թիւնք բաժն կ'երեսայ: Ասոր յայտնի ապացոյց է  
այն՝ որ Աբգարու առ Տիրեբիոս գրած թղթին  
վերջը կ'աւարտէ խորհնացի այս սծով՝ «Ողջ լինել  
ինչ ըզմա:» Բայց այս նամակացութիւնը ճար-  
տարութեամբ բողոքուած է Աղէքսանդրի Աբարուց  
մէջէն, ուր Չե.քրիս իւր առ Փիլիպպոս եւ Ողջ  
պիտաւ գրած նամակը կը վերջացնէ նոյնպէս ճըշ-  
գիւ: «Ողջ լինել յեւ ըզմա:»<sup>1</sup> Միտոյն միտ գնեցու  
երե որ այս նամակները շուշին ABC, այլ լով V.  
բայց նաեւ V հոս այս նախագաստութիւնը շուշին,  
թէպէտ ըստ իւր սովորութեան համառասելով կը  
թարգմանէ:

Աղէքսանդրի զուարսկագլուխն ձին էր «ար-  
գութեամբ առաւել քան զՊեգասիոս եւ զՄիտոյ-  
նայն»: Այս բացատրութիւնը կը գործածէ խորհ-  
նացի Տիրանայ օրէնքը գտնուած երկու ձիերը նկա-  
րագրելու, զորոնք՝ «ոչ երկրպիտեա, այլ սուղանացոյ յ  
կը կարծէին. եւ կը զբէ այլապէս»: «Եւ ձիոց երկուց  
լեւալ՝ թեթեւ առաւել քան զՊիգասոս երագու-  
թեանսն:» — Այս կտորը առի՞թ կու տայ յի-  
շելու նման քանի մը գեղաբեր: Արարադատայ հա-  
մար կ'ըստի թէ «նախ ի Պիտաւ զընամարտիկան  
յայլթիւնով՝», նշանաւոր եղաւ. առք աղբիւն է  
թերեւս Աբարուց Աղէքսանդրի խթ հասուածը,<sup>2</sup>  
յուրով Աղէքսանդր հրաման կը ինքզն ի Պիտա  
նաւելու, եւ երբ հայրը կը գնէ անոր առէւն որ «ոչ  
կրիւ եւ ոչ քանամորոյն հանդէս, գիտէ, կառա-  
ւարկէ կառավարել, այսինքն կառարչուով մըցիլ,  
խորհնացի նոյն զիսուս մէջ՝ կը համեմատէ զԱ-  
րարադատ Աքիլլեւսի որ Սկամանդրոս գետն սոսմամբ  
անցաւ, զոր յիշեցնիք վերն ուրիշ առվին: Նոյն-  
պէս անուսութիւն մը յառա՛վ կը բերէ Արարադայ  
վրայ գրելով՝ թէ կը պարծեր որ «քաղ եւ արի  
երեւեալ քան զԱքիլլեւս,» եւ կը յաւելու թէ  
«իսկ արեւտմբք թերիստեայ նմանեալ կողի եւ

արագլայոյ, կրնար բուցէ կարծածիլ որ նաեւ այս  
նմանութիւնը կարիսթենէն է, որ Աքիլլեւսի  
Սկամանդրոս անցնիլը յիշեցնէ անմիջապէս ետքը կը  
յաւելու թէ Աղէքսանդր երանի առաւ Աքիլլեւ-  
սին, որուն շնին գործն այդպէս վեհայայտացած էր  
Հովմերոս: Այն առեւն թերթովը կը խոստացաւ որ  
Հովմերոսէն աւելի լաւ երգէ Աղէքսանդրի գործքե-  
րը. որուն պատասխանեց Աղէքսանդրը. «Ծանկողի  
է ինձ լինել թերիստեա ի պատմութեան Հովմերո-  
սի քան Աքիլլեւս ի ձերուդը:» Ապա այն խորհնա-  
ցոյ գրած «կալ» եւ «արագլուխ» անախաններ  
ուրիշ աղբիւր կը ցուցնեն: Յիշեցնիք ուրիշ առ-  
վին՝ որ խորհնացի խոսորայանարուսթիւնը պատ-  
մած ժամանակ Աղէքսանդրի հասակին հետ էր  
համեմատ զանի, գրելով. «Թէպէտ էր ճարձմով  
փոքր, այլ ոչ օրջան մանկանացին Աղէքսանդր,  
որ միայն երկը կանգնոց ուներ զլավ հասակի, եւ  
ոչ զհարգոյն խափաներ աշխոյժս:»<sup>3</sup> Նաեւ այս  
վերջին նախագաստութեան նման կը գտնենք Ապիւ-  
թենէնայ քով՝ «ոչ գիտացեալ զհարգոյն աշխոյժու-  
թիւն ի խօսքը:»

Նմանաձեւ նախագաստութեանց իբրեւ օրինակ  
կրնայ յիշուիլ խորհնացոյ յառաջ բերած՝ Հայո-  
ցոյ առ Տիրան գրած թղթին՝ հոս խօսքը. «Զի  
խորհել միջնայացոց վան հասարակոց օգտի:»  
Ասոր զուգակից է Գարեհի բաժնը թէ «Եկալք  
խորհչեսցուք զօրոսն հասարակաց:» — Բայց  
աւելի կարեւոր է Ապիւթենէնայ խօսքը՝ «Ի մտայ առնեալ  
ուներով զարարութիւն ի խօսքը, որ խորհնացոյ  
ապագիբ օրինակաց մէջ եղած է ք»<sup>4</sup> Ի Կիւսին ուներ  
զարարութիւն, այլ ոչ ուղղութեամբ, վան զի  
հոս Արարիեանցի օրինակի աւելի ուղղութեամբ  
«առնեալ» կը գրէ: — Մերայայ վրայ խոսած  
առեւ կ'ըսէ. «Տեսեալ թէ ի վերջ հասեալ է թա-  
գաւորութիւնն:»<sup>5</sup> այնպէս՝ ինչպէս որ Ապիւթե-  
նէս՝<sup>6</sup> Նեփտանեայ վրայ կը պատմէ. «Ուսեալ թէ  
ի վերջ հասեալ է երկրպետաց թագաւորութիւն,»  
հետն ոսկի եւ արգիտութեան թղթով՝ փոխաւ: —  
Գարտիկը Աղէքսանդրէն Գարեհի հօրեղայրը  
նախաբար կը ինքզնիւ ըսելով. «Աղաւթի դոս Կաւ-  
նիւնը»<sup>7</sup> եւն: Նոյն սծով կը սկսի Սահակայ  
թեւղթն առ Անատոլիոսն: («Աղաւթի դոս Կաւ-  
նիւնը ձեռնուտ լինել ձեռնապահհիդ,» եւն:) —  
Աղէքսանդր Ապիւթենէն Աղէքսանդրի գործողութիւ  
կը պատմէ գրելով՝ թէ «Եկեալք հասանէին ա-  
մենեքին Ե Մակեդոնաց ինքնապագ՝ կամօք իբրեւ  
յաստուածաւարք մայրն Տրաքիեալք:»<sup>8</sup> Նոյն բա-  
ւերով կը ստորագրէ նաեւ խորհնացի Անատոլիոսի  
զօր գումարելը. «Բանցի, կ'ըսէ, իշխանք եւ զիսու-

<sup>1</sup> Հմմտ. P. J. Dashian, Zur Abgar-Sage. Wien, 1890, S. 28—31. Հմմտ. համառոտ հասուած մ'ալ ի Հան-  
դե-Ստրեւոյ, 1889, Թիւ. 3, էջ 64:  
<sup>2</sup> Խոր. Գ. գլ. 13, էջ 110, 2:  
<sup>3</sup> Պատմ. Աղէքս. 1Թ, էջ 20, 5: Հմմտ. քննադե-  
թիւ 2:  
<sup>4</sup> Պատմ. Աղէքս. 1Ա, էջ 16, 9: Ա շուրի զայս. B լով  
«սեղեցիլ թեանք առաւել քան զՊեգասիոս,» իսկ V նոյն է  
հայտն հետ. բայց «քան զՊերիթոյս» մտօք շուշին ABCV,  
Ոստիկ եւ ոչ մի:  
<sup>5</sup> Խոր. Գ. գլ. 4, էջ 180, 5:  
<sup>6</sup> Հմմտ. քննադեթիւ 1, Թիւ. 4:  
<sup>7</sup> Խոր. Գ. գլ. 1, էջ 229, 36:  
<sup>8</sup> Պատմ. Աղէքս. էջ 28—24:  
<sup>9</sup> Խոր. Գ. գլ. 1, էջ 230, 21:  
<sup>10</sup> Հմտեալ Արարիայ, 1891, Թիւ. 2, էջ 35:  
<sup>11</sup> Խոր. Գ. գլ. 4Թ. էջ 204—205, 1:

<sup>1</sup> Պատմ. Աղէքս. 2Թ, էջ 61, 5:  
<sup>2</sup> Հմտեալ Արարիայ, 1891, Թիւ. 8, էջ 65:  
<sup>3</sup> Հմմտ. նաեւ քննադեթիւ 1, Թիւ. 8:  
<sup>4</sup> Պատմ. Աղէքս. 2ԵԱ, էջ 25, 20:  
<sup>5</sup> Խոր. Գ. գլ. 4, էջ 203, 7:  
<sup>6</sup> Պատմ. Աղէքս. 2ԵԲ, էջ 86, 8: քննադեթիւ Թիւ. 9:  
<sup>7</sup> Պատմ. Աղէքս. 1ԳԲ, էջ 173, 13:  
<sup>8</sup> Խոր. Գ. գլ. 1, էջ 207, 3:  
<sup>9</sup> Հմմտ. քննադեթիւ Թիւ. 10:  
<sup>10</sup> Խոր. Գ. գլ. 1, էջ 287, 16:  
<sup>11</sup> Պատմ. Աղէքս. Գ, էջ 3, 21: քննադեթիւ Թիւ. 17:  
<sup>12</sup> Պատմ. Աղէքս. 1ԳԳ, էջ 119, 10:  
<sup>13</sup> Խոր. Գ. գլ. 2, էջ 253, 14: քննադեթիւ Թիւ. 21:  
<sup>14</sup> Պատմ. Աղէքս. 2Ե, էջ 33, 10—13:

որք . . . ի մի վայր եկեալ Հասանէին . . . իբր յաստուածառար ձայնէ Տրուիրեալ 191»

Այս ամենը գիտաւորաբար երկու բան յուշուցի: Կաթ՝ խորենացի շատ յաճան գործածան է Կալիսթենեայ գիրքն իբր օրինակ գեղեցիկ զբութեան. եւ երկրորդ խորենացւոյ կարգապատ Հայ օրինակը (քանի մը ընչին տարբերութիւնք ի բաց առնելով, որ զբաց արգիւնք են անշուշտ) ճշգրեւ նոյն է մեր արգի ընդարին Հետ յընդհանուրն խոսելով, առանց այս կամ այն մանրամասնութեան իջնալու: Աւելորդ է ըսել թէ նաեւ ասով չէ սպառած խորենացւոյ զբոց մէջ գտնուած փոխառութեանց կայրը, եւ թէ շատ նման կտորներ կան Պատմութեանն եւ այլ զբոց մէջ, եւ ոչ ալ ամէն մանր նմանորութիւնք համեմատութեան առնելու պէտք կայ: Ար շատանանք ասիէ ետքը միայն մեծ կտորի մը քննութեամբ, որ է Կալիսթենեայ Գորայ եւ Թեբաց ճարտարի առումն, իսկ խորենացւոյ՝ Տիգրանաւի բաի կործանումը:

(Ըարբանդիքի) 4. 8. 8

Գ Ի Տ Ո Ղ Ո Ւ Թ Ի Ն Մ Ը

Պահանջան պ. Ֆրիդրիխ Միւլլերի՝ Ueber die armenische Bearbeitung der „Sieben weisen Meister“ յօդուածը, որի բովանդակութեան մասին խմբագրութիւնդ մի զեկուցում տպեց Հռոմեօիդ այս տարւոյ երկրորդ համարում, առիթ է տալիս ինձ ծանուցանելու, որ իմ ձեռնիս ակ կայ «Եօթն Իմաստաբարց» պատմութեանն մի ուրիշ տպագիր օրինակ, որի երեսի թուղթը պակաս իննելով՝ չէ կարելի ճիշդ որոշել տպագրութեան տեղը եւ տարին. բայց ինչպէս երեւում է մի քանի արտաքին նշաններէն<sup>1</sup>, տպուած է Թիֆլիզում ներկայ գաւում: Աւելորդ չենք համարում մէջ բերել այս հրատարակութեան «Եռասնաբանութիւնը» ամբողջապէս:

<sup>1</sup> Ամենայն մարդոյ պարտ է ոչ յանկարծօրէն այլ սակաւ առ սակաւ վերելակել ՚ի փոքրագունից ի մեծագոյնս, եւ ի հշտաբանից ի դժուարագոյն կրթութիւնն բարոյական եւ ուսումնական. ընդ այսմ եւ ես նկատեալ զայս գիրք փոքրամասնի կայսեր դիրքիմաց եւ պարզաբան, շարագրեալ ի վաղ ժամանակաց Հետէ պատմագրական ոճով, որ առ սակաւութեանն եղեալ է կարի ժոյժ հազուագիւտ, վասն որոյ համարելով զայս օգտուէտ ինչ նորոգ. որագրութեամբ ի լոյս ընծայեցին, ի պէտս դեռ հասակ մանկանց ազգիս մերոյ իբրու. տղայոց կաթն շմթեւով եւ ոչ կատարելոց հաստատուն կիսակուր, զի ընթեռնելով ուսցին եւ ուսանելով զուսուցանացին, եւ այնու առաւել եւս իւրականացին յօժարակամ աշխատել կատարելագործել զինքեանն երեսէի ուսումնքը եւ բարեբարոյութեամբ ի լուսարտութիւն ազգիս մերոյ եւ հայրենեաց:

<sup>1</sup> Խոր. Գ. ԳԼ. ԵՔ. էջ 255. 17—21: քննադ. ԹԻ. 22: <sup>2</sup> Օրինակ. 188 երեսի վրայ նկարած է մի չափկատը:

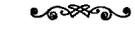
Նրոստստ Եւոպոյ թիֆլիզարանի կոստանդնուպոլսնցի Ղազարոս քանանայ Պաշի Իոյնոյեան ճիւղ Պէտրոսեանց:,,

Գրքի վերնագիրն է. «Պատմութիւն Կայսեր Փոնցիանոսի եւ Կեօթն. եւ որպէս նորին Գիտկեօտիանոսի. եւ Եօթն իմաստաբարցն:», Յատուկ անուանց յարմարագրութեան մէջ նոյն չփոթութիւնն է նկատուում, ինչ որ գերմանացի հայագետին յայտնի օրինակներում:

Ի զեպ. մեր զբակասթիւնք բաւական հարուստ է «Եօթն իմաստաբարց» պէս վէպերով ու ղցոյցներով: Այդ վէպերից ու ղցոյցներից շատերը շարունակում են մնալ զբազիրների մէջ: Ինչ ասել կ'ուզի, որ զբանց հրատարակութիւնից կարող է շահուել գիտութիւնը: Եթէ մենք դեռ բաւականաչափ պատրաստութիւն չունինք մեր հին մատենագրութեան գանձերն ուսումնասիրելու, գոնէ եւրոպացիներին միջոց տանք այդ անելու՝ այնպէս որ մի Ֆրիդրիխ Միւլլեր սովորուած չը լինի տարիների ընթացքում մի հայերէն գիրք որանել . . . :

Յամանակ չէ արդեօք մեր վաղեմի խորշերից լոյս աշխարհ հանել Հայկական հին գրականութեան մի գրեթէ անյայտ, բայց հարուստ եւ հետաքրքրական ծիղը . . . :

Յոռնի: Ե. ՄԱՍՏՈՅԱՆ



ՀՆԱՌՈՍԱԿԱՆ

ԵՅՄԻՇՈՆ

Հանդիսին նակընթաց թուոյն մէջ՝ խոստացած էինք որ Միաբանութեան տպարանէն լոյս օրէս լոյս տեսած Հայկական գեղարուեստից եւ ի մասնաորի հայկական ձեռագրաց մանրանկարչութեան համար մեծ նշանակութիւն ունեցող գերմաներէն գրքէն՝ քաղաքամանր ղնեցող, ասով նաեւ այն ընթերցողք, որ գերմաներէն ընագիրք չն կրնար հասկնալ, գոնէ հայ ընթերցողի համար ինչ ինչ նմաքրքրական մասերուն կը ծանօթանան: Այսխոստման համեմատ կը ղնենք այս թուոյն նոյն գրքին մէջ Էլմիածին վրայ խօսող ընդհանուր մասն, որ իբր ներածութիւն մըն է դրուած ամբողջ գործքին ամէն զնկատիպ պատկերներով:

ԽՄԲ.

<sup>1</sup> Հմտ. Հռոմեա Մատթայ, 1891, ԹԻ. 3, էջ 88: <sup>2</sup> Byzantinische Denkmäler, I. Das Etschmiadzin-Evangeliar. Beiträge zur Geschichte der armenischen, ravenaisischen und syro-ägyptischen Kunst von Dr. Joseph Steuzogowski, Privatdozent der Kunstgeschichte an der Universität Wien. Mit 16 Illustrationen im Text und 8 Doppeltafeln. Wien, 1891. Druck und Verlag der Mechitharisten-Congregation in Wien. 40. VIII. 128, fl. 7.50.